

Medisinhistorie i Kyiv – attraksjon satt på vent

Michael 2022; 19: 160–75.

Krigen i Ukraina vekker minner. I romjulen 2013 var vi i hovedstaden Kyiv for å oppleve byen og undersøke om den var et aktuelt reisemål for en medisin-historisk gruppereise.

Vi fant mye interessant, spesielt det medisinhistoriske museet som på en tankevekkende måte koplet sammen helsehistorien med Ukrainas generelle, kompliserte historie. Men de politiske forholdene var for urolige til å arrangere en gruppereise. Og langt verre har det som kjent blitt.

Kunstverk og minnesmerker blir ofte krigsmål. Ved å ødelegge slike symboler, endrer angriperen også fortiden. Hvordan går det med Kyivs historiske attraksjoner? Og identitet?

På høstparten 2013 oppsto ideen om å ta en tur til Kyiv. Vi bestilte, i meget god tid, flybilletter og innkvartering for romjulen på det sentrale hotell «Dnipro», med sitt ukrainske navn etter elven som på russisk heter Dnepr.

Men så var det altså utviklingen i nyhetsbildet høsten 2013. I media hørte vi om økende politisk uro og etter hvert om opprør. Ukrainas russisk-vennlige president Viktor Janukovytsj var under sterkt press fra politiske motstandere. Den 21. november 2013 nektet han å skrive under en avtale om å søke EU-tilknytning. Det ble gnisten som fenget. Opprøret eksplo-derte. Maidan-plassen midt i Kyiv ble det sentrale stedet for kraftfulle demonstrasjoner. Tidligere statsminister Julija Timosjenko satt i fengsel og ble en samlingsfigur for motstanden mot regimet.

Kyiv 2013 – et ulmende bål

Da julen 2013 nærmet seg, virket det som om alt var blitt roligere. Vi dro av sted. Men rolig var det slett ikke. Allerede da taxien svingte opp foran hotellet, som lå rett rundt hjørnet for Maidan-plassen, var det klart at hit

gikk det ikke an å komme med noen gruppe før tidene ble mer normalisert (figur 1 & 2). Støyen var øredøvende. Opprørte mennesker med plakater og kamprop blandet seg med juletrafikk og høylytte artister og agitatorer.

Komplisert og dramatisk fortid

Ukrainas historie er skremmende, ikke minst sett fra et moderne, norsk synspunkt (1,2). Litteraturen forteller hvordan konflikter i denne delen av verden har lange tradisjoner for å bli håndtert med rå makt.

Kanskje har det vært et hovedproblem for de store, fruktbare slettene at de har få naturlige, geografiske skiller mot områdene omkring. Folkegrupper har bølget fram og tilbake og dannet riker av varierende utstrekning og sammensetning. Imperialisme og nasjonalisme har vekslet. Tilbake på 1000-tallet var Kyiv-riket det arealmessige største landet i Europa. Byen Kyiv var sentrum og ble arnested også for russisk kultur. Men så gikk utviklingen videre med oppdelinger og nye herskere. Omveltninger ble ofte gjennomført med brutalitet og menneskeforakt, plyndringer og massakrer. Historiefortellingene om hendingene kan også være preget av skriftningene, av hvilke øyne som skuer tilbake. En frihetshelt i en framstilling kan ha fått motsatt fortegn i en annen.

Ser vi på de siste hundre års historie, den moderne tid etter revolusjonen i Russland og Den første verdenskrig, begynte også denne perioden dramatisk. Ukraina var riktignok erklært selvstendig i 1918, men ble invadert og delt mellom Polen og den nye Sovjetunionen i 1921. 2–3 millioner mennesker mistet livet i kampene. I 1921 var det også tørke, slik at det ble hungersnød.

Fra 1923 var de politiske forholdene for så vidt stabile, ettersom Ukraina da gikk inn som en republikk i Sovjetunionen. Men årene fram til Den annen verdenskrig ble grusomme for befolkningen. Hardhendt styrt industrialisering, kollektivisering og russifisering snudde opp ned på samfunnet. Det medførte blant annet hungersnød i 1932–33, da flere millioner døde av sult. Den tyske invasjonen i 1941 viste seg fort å være brutal og hensynsløs. 5–7 millioner ukrainere døde i krigsårene.

Ukrainas historie henger nært sammen med jødeforfølgelsesens forløp i Europa. Det var en stor jødisk folkegruppe i Ukraina. Den hadde vært utsatt for trakassering og forfølgelse langt bakover i tiden, især fra tsartiden i 1880-årene, og det vedvarte. Etniske ukrainere var med på dette, også under den tyske okkupasjonen, der jødeutryddelse etter hvert foregikk i stort omfang og uten nåde.

Krimhalvøya hadde vært russisk, men etter Josef Stalins død i 1953 ble Krim overført fra den russiske til den ukrainske sovjetrepublikken i 1954.

Den nye lederen i Moskva, Nikita Krustsjov (1894–1971) sto for dette. Begrunnelsen antas å være at han trengte ukrainsk støtte for å befeste sin posisjon. Så lenge Sovjetunionen besto, hadde denne statusendringen for den autonome halvøya liten praktisk betydning, men dette skulle endre seg dramatisk senere (3).

Et annet viktig årstall er 1986. Informasjonen om ulykken ved atomkraftverket i Tsjernobyl ble forsøkt neddyttet, men det gikk ikke, og saken bidro til å utløse ukrainske folkebevegelser mot styresettet.

I 1991 ble Ukraina en selvstendig stat etter oppløsningen av Sovjetsamveldet. Avgjørelsen om dette regnes som utløst av det konservative, mislykkede statskuppforsøket i Moskva mot den reforminnstilte president Boris Jeltsin (1931–2007).

Nå skulle Ukraina styres og fungere uavhengig etter vanlige demokratiske prinsipper, men dette ble konfliktfylt. Det var stadige politiske stridigheter om veivalg, spesielt overfor Russland. Krefter på det delvis autonome Krim ville tilbake til Russland, og det var uro under president Leonid Kutsjmas autoritære styre.

I 2004 fikk man den såkalte «Oransjerevolusjonen». Russiskvennlige Viktor Janukovitsj ble valgt til president, men dette ble omgjort på grunn av valgfusk. Opposisjonsleder Viktor Jusysjenko overtok som president i 2005 med Julija Tymosjenko som statsminister.

I 2010 ble Viktor Janukovitsj igjen valgt til president. Han ble imidlertid anklaget for korrupsjon. Da han i 2013 nektet å godkjenne en søknad om at Ukraina skulle bli medlem av EU, hadde befolkningen fått nok. De gjorde opprør. Det var det som skjedde høsten 2013. Det var dette opprøret vi opplevde ved besøket i Kyiv i desember.

På nyåret 2014 eskalerte opprøret. Det ble voldelig og mange ble drept. President Janukovitsj ble avsatt og dro til Russland. Krim ble okkupert av Russland. Prorussiske separatister grep til våpen i østlige Ukraina. Der er de fortsatt i krig med ukrainske regjeringsstyrker.

I 2019 vant den vestvendte Volodymyr Zelenskyj en knusende valgseier over den sittende president Petro Porosjenko. Det ble et nytt oppgjør med styreform, korrupsjon og retningsvalg for landet.

Den 24. februar 2022 kom så den russiske invasjonen. Det var blitt åpen krig mellom Russland og Ukraina.

Kyiv 2013

Det store Hotel Dnipro var både elegant og hyggelig. Men det var ikke mange gjester der. I tillegg til enkelte ubestemmelige var det noen som åpenbart var journalister. Og så var det vi.



*Figur 1: Velkomst med sandsekker, Maidan-plassen i Kyiv, desember 2013.
(Foto: IFL)*



Figur 2: Maidan-plassen i Kyiv en desemberkveld i 2013. Et kaos av illsinte demonstranter, politiske appeller, julemarked og hardrock-konsert mellom barrikader. Over det hele rev en eim av brennende bildekk i nesen. Hvem skulle tro at på kjellerplan under denne plassen med den turbulente folke- mengden lå et stort kjøpesenter der julehandelen var i full gang? (Foto: IFL)



Figur 3: Bildet av den fengslede tidligere statsminister Julija Timosjenko, i 2013 omtalt som «fange nummer 1», var et samlingspunkt på Maidan-plassen. Det tankefulle portrettet står over et slagord mot politisk undertrykking. (Foto: ØL)

Vi gjorde som vi ofte gjør når vi vil lære nye steder å kjenne på en effektiv måte, nemlig å få fatt i lokale folk til å vise oss rundt. Vi hadde forklart vårt anliggende for den meget hjelpsomme resepsjonsdamen. Hun skaffet en bil med sine kontakter Miloslava som guide og Gennadij som sjåfør. Byen er stor og har ca. 2,9 millioner innbyggere. Det historiske sentrum ligger på en høyde vest for elven Dnjepr. Nede ved elven er det en eldre bydel med havneområde, og rundt på begge sider av elven er det nyere, store boligområder med blokkbebyggelse etter østeuropeisk mønster.

Det medisinhistoriske museet

Den viktigste medisinhistoriske attraksjonen i Kyiv var for oss det medisinhistoriske museet (figur 4)(4). Det er innrettet i det gamle anatomiske instituttet, i en bygning fra 1853. Museet ble grunnlagt i 1973 og åpnet ifølge sin egen hjemmeside i 1982 i forbindelse med byen Kyivs 1500-årsjubileum (5).

Museet er beregnet både på et bredt publikum og på fagfolk. Vi ble fulgt rundt av en meget kunnskapsrik lege. De tradisjonelle temaene fra



Figur 4: Det medisinhistoriske museet i Kyiv ligger i Bohdan Khmelnytsky-gaten 37, like ved sentrum og Maidan-plassen. Plakaten annonserer nyttårsutstillingen 2013/2014. (Foto: ØL)

medisinens og helsetilstandens utvikling gjennom tidene var godt framstilt, blant annet ved hjelp av malerier (figur 5). Det var en utstrakt bruk av instruktive tablåer, scener med utstillingsdukker som viste medisinske situasjoner slik de må ha artet seg i virkeligheten (figur 6–9). Vi har tidligere omtalt museets tablåer fra Den annen verdenskrigs feltsykehus (6). Et stort antall instruktive glassmontre supplerte tablåene og ga detaljer og faktakunnskap.

Det som imidlertid gjorde sterkest inntrykk, var på hvilken måte museet hadde koplet sammen helse- og medisinhistorie med Ukrainas generelle, kompliserte og periodevis grusomme historie (1,2). Selv om Ukraina ikke ligger så langt borte fra Norge, er det mye viktig historie som er underkommunisert her hos oss, f. eks. eldre tiders epidemier og ikke minst Ukrainas hungerkatastrofe i 1930-årene. Man går ettertenksomt ut når man har besøkt det medisinhistoriske museet i Kyiv.

Kunsten og samfunnet

Kunsten – de kulturelle framstillingene som gir noe mer enn rene beskrivelser og som formidler opplevelser og tanker, bearbeidet gjennom intellektuell refleksjon, forteller mye om et samfunns historie og sammenhenger. Derfor er også kulturliv i vid forstand et viktig trekk ved identitet og følelse



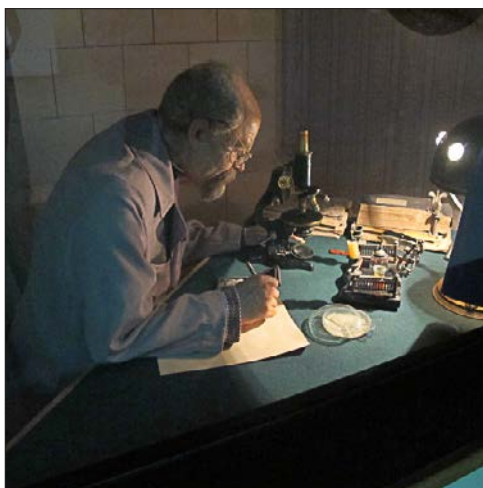
Figur 5: Som i andre østeuropeiske medisinhistoriske museer er kunstneriske framstillinger mye brukt, også i Kyiv, for å visualisere eldre historie. (Foto: IFL)



Figur 6: Et apotekinteriør hører med i ethvert medisinhistorisk museum, så også i Kyiv. Apotekeren i tablået er meget livaktig. (Foto: IFL)



Figur 7: Tablå i det medisinhistoriske museet i Kyiv med operasjonsscene fra før de hvite frakkenes og munnbindenes tid. (Foto: IFL)



Figur 8: Blant de mange naturtro tablåene i det medisinhistoriske museet i Kyiv tar kanskje denne laboratoriescenen prisen. (Foto: IFL)



av samhörighet. Ukrainas historie er derfor også en sammenhengende fortelling om kampen om kulturen, alt fra språket, kunstverkene, minnesmerkene, arven fra fortiden og historiefortellingene selv.

Museer for bildende kunst setter ofte også medisin og helse inn i sin sosiale kontekst. Bilder kan fortelle en ganske omfattende historie. Utvalget av bilder som vises, vitner om hvordan de som har kuratert utstillingen mener vi skal oppleve dem. I historisk bildekunst er informasjonen om fortiden både filtrert og farget gjennom kunstnerens øyne. Derfor gir kunstmuseer ofte mer kulturell forståelse enn vanlige historiske museers myriader av gjenstander gjør.

I Kyiv ligger det store nasjonale museet for kunst i kanten av den store parken som strekker seg fra platået der bysentrum ligger, og ned mot Dnipros bredder, ca. hundre meter lavere. Den majestetiske bygningen er fra begynnelsen av 1900-tallet, men museet har hatt forskjellig innhold, forskjellige navn og ulike vinklinger på samlinger og utstillinger opp gjennom tiden, en gjenspeiling av Ukrainas skiftende politiske og sosiale historie (7–9).

«Holodomor», sultkatastrofen som rammet Ukraina og områdene omkring i 1932–1933, var belyst på det medisinhistoriske museet. Men også kunstmuseet ga forståelse av det som skjedde. Det var ingen naturlige



Figur 12: Dette dramatiske maleriet av Mykola Pymonenko (1862–1912) har tittelen Offer for fanatisme og er fra 1899. (Foto: ØL)



Figur 13: Fra nasjonalmuseet for kunst i Kyiv: Ukrainsk gårdsbruk fra 1890-årene. (Foto: ØL)

forhold som skulle tilsi at det ble hungerkatastrofe i 1930-årene, men millioner av mennesker sultet simpelthen i hjel. For det første er Ukrainas kornmarker blant de største og mest fruktbare i verden. For det andre hadde landbruket gjennomgått en betydelig modernisering, noe som burde ha bidratt vesentlig til enda større og sikrere produksjon. Se på bildene (figur 11–13) som er eksempler på ukrainsk landsbygd og liv på landet ved utgangen av 1800-tallet. Da var det gammeldags og tradisjonelt. Begrepet «lavteknologisk» passet her (figur 14). Men fra 1920-tallet skjedde det i løpet av kort tid en betydelig mekanisering og effektivisering, blant annet en overgang fra eldre tiders oksespann (figur 15) til 1930-tallets karakteristiske traktorer med piggede jernhjul til å ta seg fram i bløt jord (figur 16). Hvorfor kom det da en sultkatastrofe?

Jordbruksproduksjonen ble offer for datidens hardhendte politiske styring fra Moskva. Ukraina var altså en del av Sovjetunionen fra 1923 til 1991 og næringslivet ble koordinert med de andre republikkene. Kollektiviseringen og den øvrige omleggingen av jordbruket i 1920- og 1930-årene var en dramatisk prosess for Ukraina. Reformen ble fulgt av forhåndsoppsatte



Figur 14: Fra det nasjonale kunstmuseet i Kyiv: Innhøsting med sigd på de endeløse ukrainske slettene. (Foto: ØL)



Figur 15: Fra det nasjonale kunstmuseet i Kyiv: Fire okser og en plog – et ørlite bidrag til den samlede kornproduksjonen. (Foto: ØL)



Figur 16: Fra det nasjonale kunstmuset i Kyiv: En teknisk revolusjon da traktorene kom i vanlig bruk på 1930-tallet. (Foto: ØL)

produksjonskrav som det var så å si umulig å oppfylle. Alt som ble dyrket, skulle sendes til de nye, voksende industristedene andre steder rundt i Sovjetunionen. For ukrainske bønder var det strenge straffer for å spise av kornet de selv dyrket. De måtte sulte midt i kornoverfloden, mange til døde.

Pålegg om å dyrke produksjonsvekster som slett ikke passet, og som slett ikke kunne spises, i stedet for korn, f. eks. bomull, bidro også til den ekstreme nøden som ikke burde vært slik. Katastrofen var menneskeskapt.

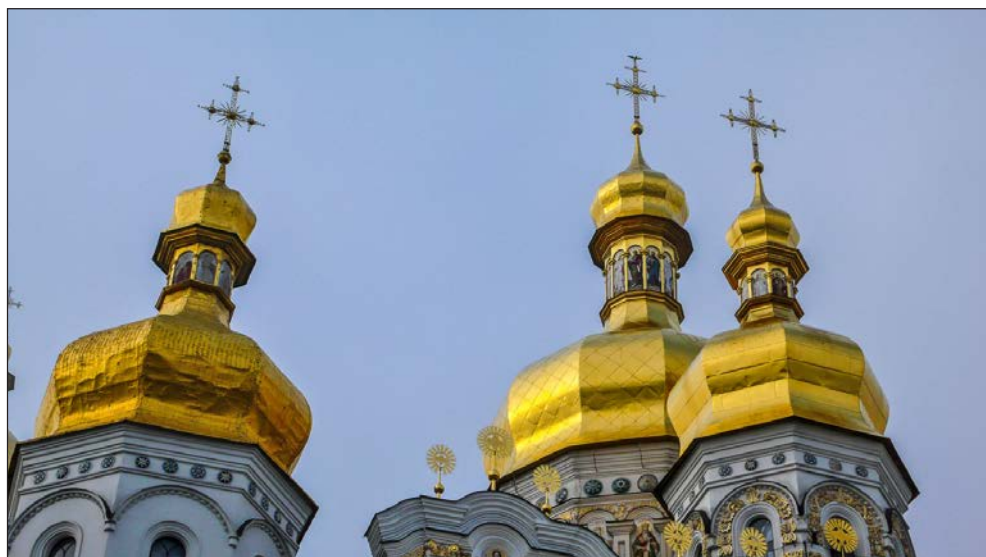
Slettelandet nord for Svartehavet er ideelt for høyeffektivt, industrielt jordbruk. I tiden etter 1991 er det også tunge utenlandske aktører her. Eksempelvis har en norsk industriinvestor et gårdsbruk på 150 000 dekar ved Zjytomyr i Ukraina, og også betydelige interesser i Russland (10,11).

Ukrainas kultur er dypt rotfestet i ortodoks kristendom (figur 17), selv om religiøs aktivitet lå nede i Sovjet-tiden. De mange, rikt utsmykkede kirkene forteller derfor også sosialhistorie, kunsthistorie og gir kulturelle røtter og ankerfeste. Forgylte kupler glitrer mot himmelen (figur 18). Det gamle klosteret gjør inntrykk.

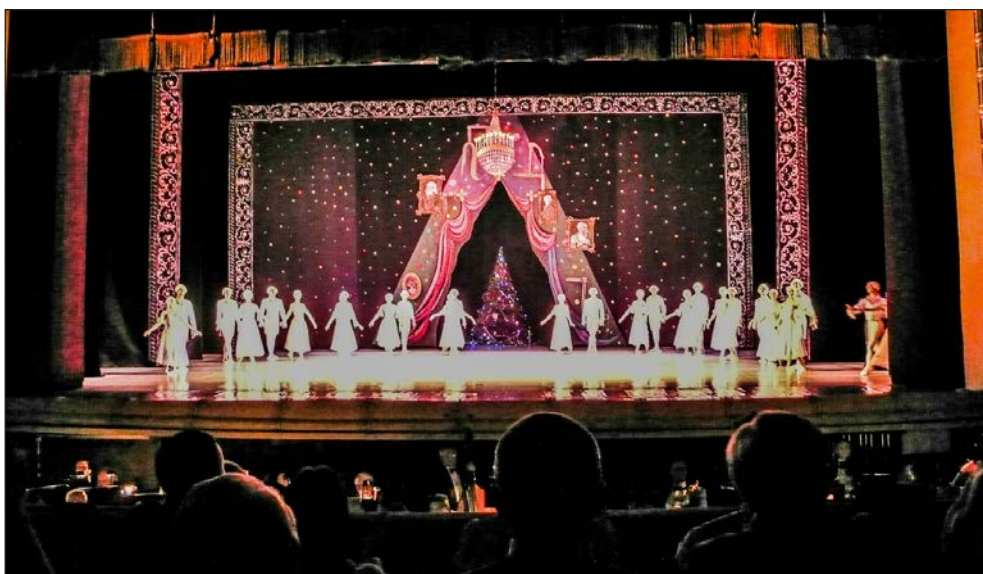
Det klassiske musikkrepertoar står sterkt i Øst-Europa. Kanskje er dette en viktigere del av det allmenne kulturbildet her øst enn andre steder. I sentrum av Kyiv ligger nasjonaloperaen. Isolert fra tumultene var vi her i musikkens verden. Tsjaikovskys smektende toner fylte rommet. Det var kulturliv på høyt nivå, som om ingenting hendte utenfor (figur 19). I den



Figur 17: Kyiv har mange kirker som kom i daglig bruk igjen etter landets selvstendighet i 1991. (Foto: ØL)



Figur 18: Noen få av kuplene i Kyiv (Foto: ØL)



Figur 19: Den nasjonale operaen i Kyiv, opprettet allerede i 1867, byr på et variert program. Vi så balletten Nøtteknekkeren. Her fikk danserne sin velfortjente sluttapplaus. (Foto: ØL)

fullsatte salen så man vanlige barnefamilier, men også et åpenbart mer velstående publikum med pels og perlekjeder. Der folk strømmet ut i den råkalde desemberkvelden etter forestillingen, så vi på den andre siden av gaten en forretning som solgte italienske luksusbiler. Den var åpen og selgerne sto klare. En kontrastfylt tid.

En stor fare ved kunstens rolle for identitet og nasjonsbygging er at den nettopp på grunn av sin funksjon er et mål for å bli ødelagt. Når kulturminner blir borte, blir forankring og identitet også borte. Vi har opplevd det mange ganger i historien, og også sett det i våre dager. Kunst, symboler og minnesmerker blir en kamparena. Ved å ødelegge disse, skaper angriperen også en ny fortid. Slike tanker meldte seg da vi opplevde Kyivs attraksjoner. Hvordan vil disse kunne overleve hvis kulturminner blir angrepsmål også her? Hva vil det være å se for befolkning og besøkende i framtiden?

Et intermezzo

Vi gikk i restauranten på «vårt» Hotel Dnipro for å avrunde vår tur. Den store spisesalen hadde et utall bord med hvite duker. Mat, vin og service holdt høy klasse til en fornuftig pris. En svartkledd pianist satt ved et hvitt



Figur 20: I parken tvers over for Hotel Dnipro sees monumentet over vennskapet mellom det ukrainske og det russiske folk. Det har skiftende farger i løpet av dagen. Her gløder det i gult mot den blå desemberhimmelen – det ukrainske flaggets farger. (Foto: ØL)

flygel og skapte stemning med klassiske stykker. Men det var nesten ingen gjester der, kanskje fire-fem.

Et godt voksent par satt og spiste sammen med en liten pike. Kanskje var hun åtte år gammel. Plutselig reiste hun seg og begynte å danse etter musikken. Dette var ikke en åtteårings hopp og sprett, men ordentlige dansetrinn. Så tok hun fram en liten fiolin hun hadde hatt i futteralet under bordet og begynte å spille. Og det var ikke en åtteårings første felegnikk, men ordentlig musikk. Så forsvant plutselig faren, eller kan hende var det bestefaren. Litt etter kom han tilbake med sin egen fiolin og spilte, han også. Sammen med pianisten ble det da en halvtimes ganske spektakulær konsert. Applausen ble mager fordi så få var til stede, men den var desto mer velment.

Så var det hele over. Vi var tilbake i virkeligheten. Ute gikk opprøret videre blant et prøvet folk (12–14). Man kunne ikke la være å tenke på musikkens makt og det gamle ordspråk som stammer fra soldaten og dikteren Johann Gottfried Seume (1763–1810) (15): «Wo man singt, dort lass dich ruhig nieder. Böse Menschen haben keine Lieder.»

Måtte det bli mer musikk.

Litteratur

1. Kolstø P, Paulsen M. Ukrainas historie. I: *Store norske leksikon*. https://snl.no/Ukrainas_historie (2.3.2022).
2. Kolstø P, Paulsen M, Holm-Hansen J. Ukrainas historie etter 1991. I: *Store norske leksikon*. https://snl.no/Ukrainas_historie_etter_1991 (8.3.2022).
3. Holm-Hansen J, Bukkvold T, Paulsen M. Krim. I: *Store norske leksikon*. <https://snl.no/Krim> (17.4.2022).
4. National Museum of Medicine of Ukraine. <https://www.kiev.info/culture/medicine.htm> (8.3.2022).
5. National museum of medicine of Ukraine. <http://nmmu.org/eng> (8.3.2022).
6. Larsen Ø. Museum og virkelighet – det medisinhistoriske museet i Kiev. *Michael* 2018; 15: 289–91. *Museum og virkelighet – det medisinhistoriske museet i Kiev | Tidsskriftet Michael* (michaeljournal.no)
7. National Art Museum of Ukraine. https://www.kiev.info/culture/national_art.htm (8.3.2022).
8. National Art Museum of Ukraine. Museums of the world. <http://museu.ms/museum/details/15936/national-art-museum-of-ukraine> (8.3.2022).
9. National Art Museum of Ukraine. <https://artsandculture.google.com/partner/national-art-museum-of-ukraine> (8.3.2022).
10. Horntvedt A. Roar Paulsrud ser lysning i Øst-Europa. Satser 150 millioner på landbruk og industri i Ukraina. *Finansavisen* 3.1.2022. <https://finansavisen.no/nyheter/industri/2022/01/03/7795966/roar-paulsrud-ser-lysning-i-ost-europa-satser-150-millioner-pa-landbruk-og-industri-i-ukraina> (17.4.2022).
11. Lågbo Ø. Paulsruks diesellager i Ukraina ødelagt av missiler. *Fredriksstad Blad* 9.4.2022, s. 9.
12. Shevchenko A. *Ukraine*. London: Kuperard, 2012.
13. Strand M. *Ukraina*. Oslo: Cappelen Damm, 2015/2022.
14. Babel I. *Fortellinger om Odessa*. Oslo: Oktober, 2014/2022.
15. Volksliederarchiv. <https://www.volksliederarchiv.de/wo-man-singt-lass-dich-ruhig-nieder/> (17.4.2022).

Ingegerd Frøyshov Larsen
ifro-lar@online.no

Øivind Larsen
oivind.larsen@medisin.uio.no

Ingegerd Frøyshov Larsen er pensjonert overlege ved Lovisenberg Diakonale Sykehus i Oslo.
Øivind Larsen er professor emeritus i medisinsk historie ved Universitetet i Oslo.